

ЧИННИКИ ЦИКЛІЧНИХ КОЛИВАНЬ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Здійснено емпіричний аналіз коливань ділової активності в Україні. Виділено цикли зростання у вітчизняній економіці та проаналізовано їхні чинники. Виявлено вплив зовнішніх та внутрішніх економічних чинників високої амплітуди економічних коливань в Україні.

Ключові слова: *цикли зростання, економічне піднесення, економічний спад, синхронізація коливань ділової активності.*

Процес розвитку ринкової економіки супроводжується послідовними піднесеннями та спадами ділової активності. Циклічні зміни в економіці є перешкодою для неперервного економічного зростання і досягнення макроекономічної стабільності. Коливання обсягу національного виробництва, доходів та зайнятості неминуче відображаються на добробуті населення країни. З перебігом часу характерні риси, основні причини та механізми економічних коливань змінюються, що *вимагає неперервного дослідження цієї проблеми*. В економіці України також простежуються циклічні коливання ділової активності, що, однак, мають інший характер, ніж у розвинутих ринкових економіках. Наукове дослідження чинників економічних коливань в умовах формування ринкової господарської системи в Україні є *актуальним* та важливим для формування ефективної антициклічної політики держави.

Аналіз коливань ділової активності в економіці України *здійснювали*: Т. Бурлай [1], І. Грабинська [2], І. Крючкова [3; 4], В. Геєць [5], С. Кульпінський [6] та ін. У вітчизняній літературі недостатньо уваги приділено теоретичним аспектам та практичному інструментарію аналізу цієї проблеми.

Написання статті спрямоване на вирішення *таких завдань*: виявити фази циклу зростання економіки України, охарактеризувати чинники циклічних коливань у вітчизняній економіці та запропонувати заходи економічної політики для зниження їхньої амплітуди.

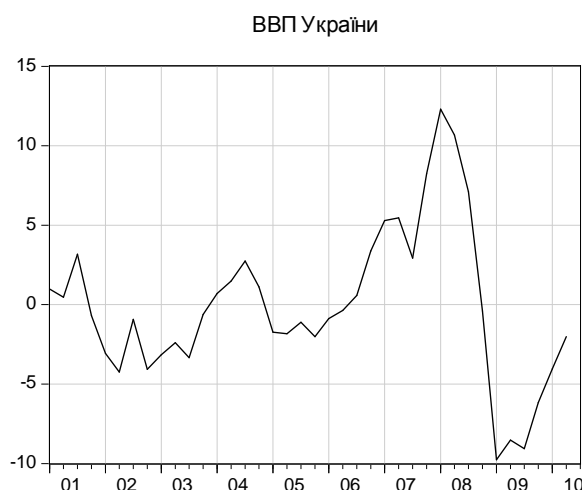
У цій статті економічний цикл розуміється як цикл зростання, тобто аналізуються циклічні відхилення ВВП та інших макроекономічних показників від тренду (в процентах). У дослідженні використано квартальні дані таких макроекономічних показників економіки України (у постійних цінах 2005 р.): ВВП та його компоненти (споживчі видатки домогосподарств, інвестиційні видатки, урядові видатки, експорт та імпорт), середня реальна заробітна плата, зайнятість та індекс споживчих цін, продуктивність праці (відношення ВВП до зайнятості). Для того, щоб порівняти динаміку економічних коливань в Україні та інших країнах, проаналізовано також циклічні відхилення від тренду ВВП Польщі, Чехії, Угорщини та Росії. Часовий період охоплює I кв. 2001 – III кв. 2010 р. (38 спостережень). Період до 2000 р. не враховується, зважаючи на те, що економіка України перебувала у трансформаційному спаді. Джерела даних: статистична база *UNECE* та Держкомстату [7; 8].

При дослідженні циклів зростання слід здійснити декомпозицію часових рядів

макроекономічних показників на трендову, циклічну і сезонну складові. Для очищення статистичних рядів від компоненти зростання використано фільтр Ходріка–Прескотта, для усунення сезонної компоненти – програму Census X12. Амплітуду і стійкість коливань ВВП виміряно з допомогою коефіцієнтів стандартного відхилення та автокореляції. Коефіцієнт стандартного відхилення характеризує волатильність (або амплітуду) циклічних коливань показника. Коефіцієнт автокореляції характеризує стійкість (або частоту) коливань. Всі розрахунки здійснено в Eviews 6.

Очистивши часовий ряд ВВП України від компоненти тренду та сезонної складової, можемо простежити динаміку циклічної складової ВВП навколо тренду (рис. 1). На основі графічного аналізу виділяємо такі цикли зростання в економіці України у 2001–2010 рр.:

- 1) III кв. 2001 р. – III кв. 2004 р. (дно – II кв. 2002 р.);
- 2) IV кв. 2004 р. – I кв. 2008 р. (дно – IV кв. 2005 р.);
- 3) II кв. 2008 р. – ... (дно – I кв. 2009 р.).

Рис. 1. Циклічні коливання ВВП України (у % навколо тренду)

Як видно з рис. 1, циклічні відхилення ВВП України від тренду характеризуються високою амплітудою, особливо в 2007–2009 рр. Про це також свідчить показник стандартного відхилення ВВП, що є суттєво вищим для України, ніж для інших країн (Польщі, Чехії, Угорщини). Обчислені коефіцієнти автокореляції ВВП, в свою чергу, свідчать про те, що економічні коливання в Україні є дещо більш стійкими, ніж у Польщі, і менш стійкими, ніж у Чехії (табл. 1).

Таблиця 1

Стандартні відхилення та коефіцієнти кореляції

	ВВП України	ВВП Польщі	ВВП Чехії	ВВП Угорщини
Показник автокореляції	0,82	0,73	0,90	0,85
Стандартне відхилення, %	4,9	1,4	2,3	1,8

Висока амплітуда коливань ділової активності в Україні зумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Зокрема, вплив зовнішніх чинників тісно пов'язаний з процесом глобалізації, одним з наслідків якого є синхронізація економічних коливань у світі. Так, економічний спад в одній країні негативно відображається на економічній ситуації в інших, і навпаки: економічне піднесення в одній країні може сприяти зростанню інших економік. Основними каналами поширення коливань ділової активності між країнами є розвиток світової торгівлі, інтернаціоналізація виробництва і фінансова інтеграція [2]. На рис. 2 зображено циклічні коливання ВВП України, Польщі та Росії. Бачимо, що динаміка обсягу виробництва є синхронною.

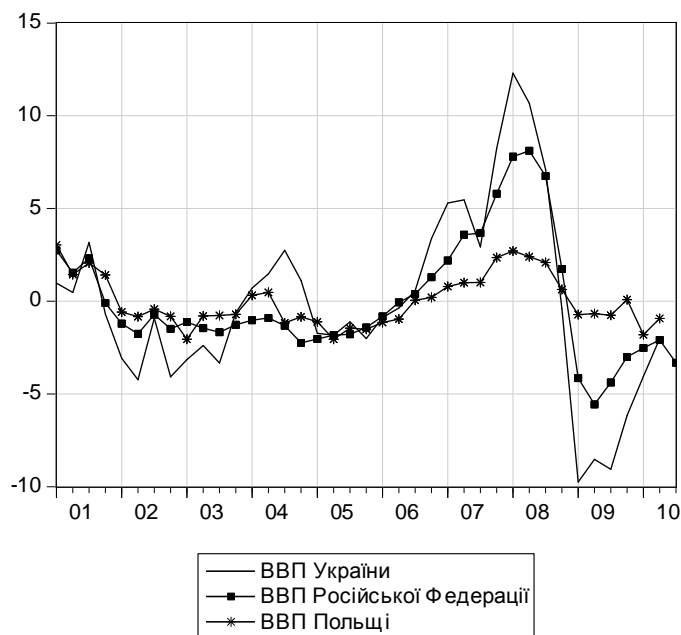

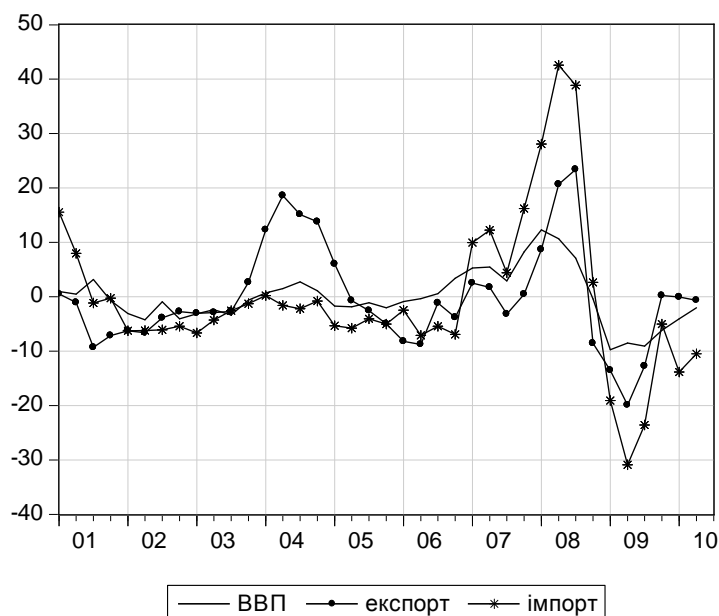
Рис. 2. Циклічні коливання ВВП України, Польщі та Росії

Головним каналом поширення коливань ділової активності з інших країн в Україну є зовнішня торгівля. Хоча впродовж останніх років посилюється вплив фінансової інтеграції. Динаміка ВВП в Україні значною мірою залежить від зовнішньоекономічної кон'юнктури. Частка зовнішньоторговельного обороту у ВВП країни в 2001–2010 рр. коливалася в межах 80–125%, що свідчить про високий рівень відкритості вітчизняної економіки¹.

Головною статтею експорту України є сировинні товари. Так, у 2004–2008 рр. частка недорогоцінних металів та виробів з них у загальній кількості експорту становила 40–42% (у т. ч. 33–34% – експорт чорних металів) [8]. У 2009–2010 рр. питома вага цих продуктів у структурі експорту дещо скоротилася. Вагому частку (близько 8%) становить експорт продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, а також мінеральні продукти (9–13%). У зв'язку з цим стан ділової активності в Україні дуже залежить від кон'юнктури цін на світовому ринку металургії та хімічної промисловості.

¹ Розраховано за даними [8].

У структурі імпорту України значна частка припадає на нафтопродукти. Енергомістке вітчизняне виробництво є чутливим до динаміки цін на імпортні енергоносії. Циклічні коливання експорту, імпорту та ВВП України можна простежити на рис. 3.

Рис. 3. Циклічні коливання ВВП, експорту та імпорту України

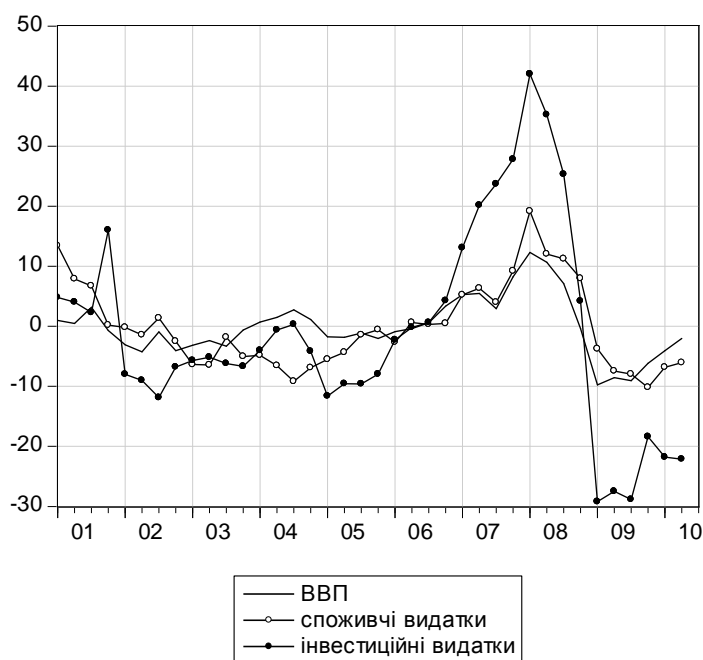
Сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура значною мірою зумовлювала зростання української економіки у 1999–2000 та 2003–2004 рр., а також сприяла економічному пошвавленню в 2010–2011 рр. У 2003–2004 рр. кон'юнктура світового ринку металів була високою. В результаті експорт України зростав вищими темпами, ніж ВВП та інвестиції (рис. 3). У середині 2004 р. показник чистого експорту досягнув найбільшого додатного значення. У 2006–2007 рр. зовнішньоекономічна кон'юнктура для українських експортерів також була сприятливою, але більшими темпами в цей час зростав вітчизняний імпорт.

З іншого боку, у період рецесій світової економіки знижується попит на продукцію вітчизняного експорту. Так, у 2001–2002 рр. відбулося уповільнення зростання ВВП України. У 2005 р. спостерігалось тривале зниження чистого експорту, що було зумовлене різким погіршенням умов світової торгівлі [7]. Поцінування обмінного курсу гривні в 2005 р. також певною мірою негативно вплинуло на динаміку чистого експорту України. Зауважимо, що зниження експорту призводить до скорочення внутрішніх інвестицій, оскільки виробництво в більшості галузей промисловості України спрямоване на експорт.

У період світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Україна зазнала найбільшого в регіоні економічного спаду. Це було зумовлено впливом великих зовнішніх шоків: збуреннями на світових фінансових ринках, різким спадом сукупного попиту в розвинутих країнах, а також зниженням цін на сировинні товари [10, с. 84–86]. Проте існують певні внутрішньоекономічні причини високої чутливості національної економіки до кон'юнктури світового ринку.

Економічний розвиток економіки України в період 2001–2010 рр. не базувався на стабільних довгострокових чинниках, а відбувався інерційно. У період сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури, що зумовлювала високі темпи зростання ВВП, мало уваги приділялося розвитку національного виробництва та технічній модернізації підприємств. Структура економіки залишається застарілою, а конкурентоздатність вітчизняних товаровиробників на внутрішньому та світових ринках – низькою. Це, в свою чергу, посилює чутливість вітчизняної економіки до зовнішньоекономічних збурень.

Про незбалансований розвиток національної економіки свідчать результати аналізу циклічних коливань макроекономічних показників. Так, наприклад, у 2005–2007 рр. у країні відбувалося стрімке зростання інвестицій та споживчих видатків (рис. 4). Однак інвестиції були спрямовані переважно в експортноорієнтовані галузі промисловості, що виготовляють продукцію з низькою доданою вартістю. Споживчий попит підігрівався припливами іноземного капіталу, швидким зростанням кредитів, підвищенням цін на ринку цінних паперів, а також зростанням державних видатків у вигляді зарплат і пенсій [11, с. 85–88]. Фактично була реалізована споживацька модель економічного зростання.

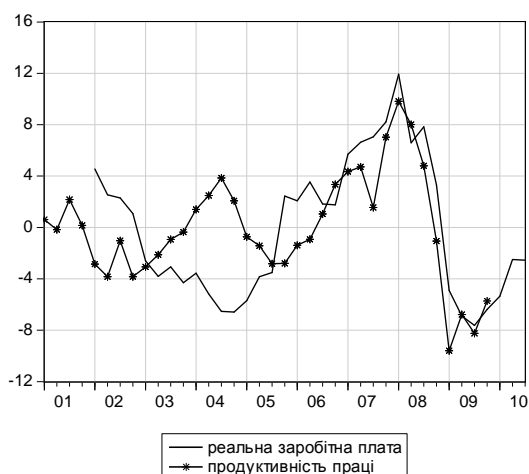
Рис. 4. Циклічні коливання ВВП, споживчих та інвестиційних видатків в Україні

Головним джерелом зовнішнього фінансування швидкого зростання внутрішніх кредитів були банківські та портфельні інвестиції. В результаті економіка стала вразливою до кон'юнктури світових фінансових ринків. У 2003–2008 рр. у країні фактично відбувався кредитний бум. Кількість кредитів, виданих депозитними корпораціями українським резидентам, зріс на 61% у 2003 р., на 31% у 2004 р., на 63% – у 2005 р., на 71% – у 2006 р. і на 74% – у 2007 р. (порівняно з попереднім

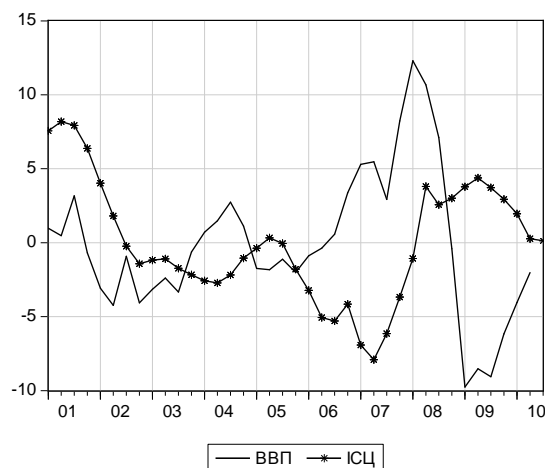
роком) [3, с. 156]. Після кризи на світових фінансових ринках фірми та банки, які поклалися значною мірою на міжнародні позики перед кризою, втратили джерела фінансування. Зобов'язання виплатити борги в іноземній валюті в умовах знецінення національної валюти зумовило суттєве зниження зайнятості, інвестицій і ВВП.

Кредити видавалися здебільшого для цілей споживання. Оскільки національне виробництво не могло задовольнити зростаючі потреби людей у якісних товарах, почав різко зростати імпорт (рис. 3). Це призвело до зростання торговельного балансу країни. Зросли також дефіцит державного бюджету і державний борг. Крім цього, уряд здійснював активну соціальну політику, підвищуючи зарплати, пенсії та інші соціальні трансфери. Частка соціальних видатків у загальній сумі видатків бюджету постійно зростала. Це також стимулювало приватне споживання.

У період економічного зростання останніх років резервні потужності економіки України значною мірою вичерпалися. Це, зокрема, спричинило зростання середнього рівня заробітних плат. На рис. 5 бачимо, що в період 2005–2007 рр. спостерігається позитивне відхилення від тренду показника реальної зарплати. При цьому в 2005–2006 рр. воно було більшим за відхилення ВВП. Фактично реальна зарплата в цей час зростала вищими темпами, ніж продуктивність праці. Відбувалося перегрівтя економіки. Такі умови сприяли зростанню рівня цін у 2007 р. (рис. 7). Отже, на етапі попереднього піднесення економіки вже зароджувалися передумови до наступного економічного спаду.

Рис. 5. Циклічні коливання продуктивності праці та реальної зарплати в Україні

Рис. 6. Циклічні коливання ВВП та індексу споживчих цін в Україні

Динаміка вітчизняної економіки також зазнає впливу політичного чинника. Таке припущення можна зробити на основі аналізу циклічних коливань ВВП, інвестицій, індексу споживчих цін, урядових видатків та інших макроекономічних показників до та після президентських і парламентських виборів. У 2000–2009 рр. в Україні відбулося сім виборів: у березні 2002 р. (парламентські), жовтні-грудні 2004 р. (президентські), березні 2006 р. (парламентські), вересні 2007 р. (парламентські) та січні-лютому 2010 р. (президентські).

Перед президентськими чи парламентськими виборами урядові видатки зростають, темп зростання ІСЦ знижується і ВВП зростає. Однак після виборів інфляція часто зростає, урядові видатки знижуються, а економічна активність може уповільнитись. Це пов'язано з тим, що політичні лідери зацікавлені у створенні позитивного макроекономічного середовища перед виборами для того, щоб отримати підтримку населення. З цієї метою урядовці використовують так звану "агресивну" соціальну політику [12]. Фінансові ресурси приватних підприємств також часто спрямовуються на реалізацію політичних цілей, що може зумовити зниження інвестицій перед виборами [4]. Взаємозалежність великого бізнесу та представників державної влади є особливістю вітчизняної економіки. Метою представників великого бізнесу є реалізація власних особливих інтересів з допомогою лояльних політичних діячів, що дає змогу впливати на ділову активність у країні.

Таким чином, економічні коливання в Україні зумовлені зовнішніми та внутрішніми економічними чинниками. Зовнішні чинники пов'язані з різкими змінами зовнішнього попиту, кон'юктурою на світових ринках сировинних товарів і збуреннями на міжнародних фінансових ринках. Залежність динаміки ВВП України від зовнішньо-економічної кон'юнктури, в свою чергу, пов'язана з нераціональною структурою національної економіки. До того ж у період економічних піднесень у країні виникають макроекономічні дисбаланси, що є передумовою наступних економічних спадів. Динаміка вітчизняної економіки також зазнає впливу політичного чинника.

В умовах перехідної економіки України важливо здійснювати довгострокову структурну політику держави, спрямовану на стимулювання сукупної пропозиції, зменшення чутливості національної економіки до зовнішньоекономічних збурень та розвиток ринкових механізмів самовідновлення економіки. *Подальшого дослідження* потребують аналіз політичних чинників економічних коливань та оцінка впливу державних видатків на динаміку ВВП.

Література

1. Бурлай Т. В. Особливості методичних підходів до прогнозування змін макроекономічної кон'юнктури / Т. В. Бурлай // *Економіка прогнозування*. – 2002. – № 3. – С. 126–148.
2. Грабинська І. Фактори синхронізації коливань ділової активності в умовах глобалізації / І. Грабинська, М. Пирч // *Вісник Львівського університету*. – 2004. – Вип. 33. – С. 129–137.
3. *Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку* / [О. Г. Білоцерківець, Т. В. Бурлай, Н. Ю. Гончар та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 480 с.
4. Крючкова І. Структурні чинники розвитку економіки України / І. Крючкова. – К.: Наук. думка, 2004. – 317 с.
5. Геєць В. Каталізатором фінансової кризи в Україні була світова криза, але значна частина передумов має внутрішнє походження / В. Геєць // *Вісник НБУ*. – 2009. – № 2. – С. 16–18.
6. Кульпінський С. В. Визначення факторів впливу на бізнес-цикл у системі регулювання фінансового ринку / С. В. Кульпінський // *Фінанси України*. – 2009. – № 9. – С. 53–66.
7. *UNECE Statistical Database* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w3.unecce.org/pixweb/>.

8. *State Statistics Committee of Ukraine*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Литвицький В. У заручниках зовнішньої кон'юнктури. До аналізу основних напрямків макроекономічного розвитку України в 2005 р. / В. Литвицький // Вісник НБУ. – 2006. – № 5. – С. 23–27.
10. *World Economic Outlook: Crisis and Recovery* // IMF. – 2009. – April. – P. 84–86.
11. *World Economic Outlook: Housing and the Business Cycle* // IMF. – 2008. – April. – 282 p.
12. *Економіка України у післявиборчий період та порядок денний для уряду : аналіт. доп.* / [Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2006. – 114 с.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2011 р.